

Marta Sillaotsa mitmepositsiooniline elu XX sajandi alguskümnele

KÜLLIKI STEINBERG

Marta Sillaotsa (snd Reichenbach, 1887–1969) ilukirjanduslik ja kirjanduskriitiline tegevus oli märkimisväärselt mitmekülgne ja viljakas. Teda tuntakse tänapäeval peamiselt produktiivse tõlkijana, kelle vahendatuna on võimalik eesti keeles lugeda maailmaklassikat, ning Trips-Traps-Trulli lugude autorina. Sillaots kui kriitik on laiemale avalikkusele vähem teada, samuti on suuresti unustusehõlma vajunud tema täiskasvanutele mõeldud ilukirjanduslik looming. Sillaotsa näitel saab heita pilgu ühe naise kirjandusliku mitmekülgse kujunemisele XX sajandi alguskümnele, lisada trükiallikatele arhiivipõhise vaatenurga ning arutleda, kas on mõistlik jagada professionaalse tegevuse eri tahke näiteks kirjaniku-, kriitiku- ja tõlkijatööks või käsitleda neid tervikliku mitmepositsioonilisuse ehk n-ö mitmikelu (ingl *multi-positionality* – Meylaerts 2013) seisukohast.

Uurides Sillaotsa tõlkijategevust, selgus, et pole võimalik eirata omavahel põimunud valdkondi, mis üksteist mõjutavad ning vahel ka toetavad. „Tõlkijate minapildi, arusaamade ja tegevuse nüansirikkamaks mõistmiseks kultuuriloos on seega vaja põhjalikult uurida nende mitmepositsioonilisust, kuna see on seoses nende erinevate tegutsemisvaldkondadega ning mitmekülgse ja muutuva ühiskondliku suhtlusega sotsiaalsetes ja kultuurilistes kontekstides” (Meylaerts 2013: 125). Mitmepositsioonilisuse vaatenurka ehk isiku erinevate tegevusvaldkondade paralleelset või terviklikku käsitlemist on tänapäeval tõlkijauuringutes kasutatud küll vähe, kuid siiski õigustatult (nt Schlager 2021). Rakendust võiks see leida ka eesti tõlkeloos, milles on olnud üsna vähe pelgalt tõlkimisest elatunud loovinimesi. Seda kaudu saab täpsema ja täielikuma pildi nii ühe inimese muutuvast positsioonist kultuurimaastikul, selle muutlikkuse põhjustest kui ka kultuurimaastiku dünaamikast ning jõujoonte kujunemisest laiemas sotsioloogilises plaanis.

Mitmepositsioonilisus avaldub ühiskondlikus kontekstis ning suhestub soodiskursusega. Seetõttu võiks naisliteraadi mitmel alal tegutsemine ning selle ajastuomane ühiskondlik tingitus olla iseäranis huvipakkuv. Sillaotsa varases mitmepositsioonilisuses joonistuvad kindlapiirilistena välja osalt üksteisele järgnevad, osalt ajaliselt kattuvad õpetaja, kirjaniku, ajakirjaniku ning tõlkija positsioonid. Siiski ei pruugi isiku mitmepositsioonilisus alati väljenduda eri ametite samaaegses pidamises, vaid pigem elu jooksul leitud tegevusvaldkondade n-ö kaasas kandmises ka siis, kui ühe alaga enam praktilist (tõist) suhet ei ole. Nõnda näib see olevat Sillaotsa puhul, kes hülgas noorusea õpetajaameti ja ajakirjandusliku tegevuse, paariks aastakümneks ka algupärase ilukirjandusloomingu ning pühendus peamiselt tõlkimisele.

Mitmepositsioonilisuse vaatlemine eeldab ka erinevate allikate üksteist täiendavat kasutamist. Sillaotsa koguloomingu käsitlemiseks on siinses artiklis kasutatud nii

arhiiviallikaid, käsikirjalisi ja trükis avaldatud egodokumente (Hollandi ajaloolase Jacques Presseri termin, vt Dekker 2002: 14) kui ka muid trükimaterjale (kaasaegsete mälestusi, ajakirjanduses ilmunud artikleid, leksikone jm). Just arhiivimaterjalid toovad Sillaotsa mitmepositsioonilisuse kujukalt esile, nii on eesti kirjandus- ja tõlkeloo kontekstis eriti vajalik kanda arhiivikogudes talletatud „passiivne mäletamine” üle „aktiivsesse mäletamisse” (Sütiste 2012: 155) – nii-öelda aktiveerida see olevikus (Guzmán 2020: 50). Arhiivimaterjalide kaasamine aitab taastada sidet tõelise mäluga, millega Prantsuse teadlase Pierre Nora (1996 [1984]: 8) arvates ollakse kontakti kaotanud. Siinses artiklis on oluline ka üpris napp autobiograafiline materjal: Sillaotsa noorusaega käsitlev mälestusteraamat „Sealtpoolt künniseid” (2009, esmatrükk 1939), mis katab perioodi vabakutselise kirjaniku elu alguseni 1920. aastate algupoolel ning avab seda, kuidas Sillaots ise oma kuvandit kujundas ja esitada soovis.

Alljärgnevas käsitlen Sillaotsa mitmekülgset elu eesti kultuurimaastikul selle kujunemisyrgus ehk XIX ja XX sajandi vahetusel ja XX sajandi alguskümnenditel. Põikeid tuleb ka varasemasse ning hilisemasse aega, kui see seoste loomisel oluliseks osutub. Sillaotsa elu ja tegevusega tutvumisel on väärtuslikuks materjaliks olnud Aira (Alma) Kaalu (1937), Reet Krusteni (1967), Oskar Kuninga (1987) ja Anu Saluääre (1987, 2009, 2013) kirjutised. Sillaotsa kriitikutegevust on põhjalikult käsitlenud Katiliina Gielen (2012). Kriitiku aspekti kajastan artiklis põgusalt, ajakirjandusliku tegevuse raames, eeskätt seetõttu, et arvustajana esines Sillaots vaadeldaval ajajärgul vähe. Kuna Sillaotsa mitmepositsioonilisuse tahud ei kujunenud üheaegselt, toon konteksti huvides kronoloogiliselt välja ka eluloolised sõlmpunktid, mis on tema eri tegevusalade juures olulist rolli mänginud.

Mitmepositsioonilisuse uurimine kätkeb ka probleemi: kuidas ja kui palju tõlgendada ning analüüsida inimese elu, mis on oma mõjudes, subjektiivsuses, ettearvamatuses ja tabamatuses palju suurem ja mitmetahulisem kui tekstid, mille kaudu see lugejani jõuab? Siinjuures on eesmärk pigem Sillaotsa mitmekülgset elu mõtestada ja seda avavaid eri allikaid üheskoos vaadelda, mitte põhjanevaid järeldusi teha ega hinnanguid anda.

Õpetajast kirjanikuks

Marta Reichenbachi tööelu algas õpetajaametiga 1905. aastal. Ühelt poolt oli see paratamatus, teisalt see sobis talle ning toitis lapsepõlves võrsunud huvisid. Paratamatus seetõttu, et gümnaasiumi lõpetanud linnaneiu jaoks polnud sellal eriti muid valikuid. On märkimisväärne, et postiametniku suures, 11-lapselises peres peeti järeltulijate haridust oluliseks ning ka tütarlastele võimaldati gümnaasiumiharidus. Ülikoolis edasi õppimise võimaluse kohta kirjutab Sillaots:

Küllap mul tahtmist olnuks, ning just matemaatika alal, nagu õpetaja soovitas, kuid võimalusi polnud mingisuguseid. Et ülikooli pääseda, oleks mul tulnud eksternina lõppeksamid sooritada, valmistumine eksamite vastu oleks aega nõudnud, üli-

kooliõpingud ise oleksid kestnud aastaid... Isa aga ootas juba pikisilmi, et minust saaks leivateenija, tema murede koorma kahandaja. (Sillaots 2009 [1939]: 52)

Pärast mõningaid algusaja raskusi hakkas õpetajatöö rõõmu tooma ning pedagoogika sügavamat huvi pakkuma. Reichenbach tellis endale välismaalt kirjandust, sealhulgas Ellen Key teoseid laste usaldamisest, isiksuse arengust ja vabadusest (vt Kuurme 2011: 266). Ta luges ja uuris neid ning mõtles loetu üle õhina ja vaimustusega (Sillaots 2009 [1939]: 75). Key kirjutab ka sellest, et naiselikkusega seostatavad omadused, hoolivus ja „mõlema soo õiguste austamine”, peaksid nii hariduses kui ka ühiskonnas senisest nähtavamaks saama (Kuurme 2011: 266). Marta oli juba lapseas märganud, et poistele oli tüdrukutega võrreldes rohkem lubatud. „Vend võis päris noorukese koolipoisina käia, kus tahtis, võis tulla ja minna, millal tahtis; mina ei võinud seda suure tüdrukunagi. Poisslaps tähendas tulevast maailmavalitsejat, tütarlaps kuulus maast-madalast juba „õrnemasse” sukku.” (Sillaots 2009 [1939]: 48) Vaimustus pedagoogika uutest suundadest toitis arvatavasti lootust soolisele tasakaalule hariduses. Mõttetöö tulemusena sündis haridusalaste artiklite sari, milles Reichenbach tutvustas kohalikele lugejatele uudseid arenguvabaduse põhimõtteid (sealhulgas ihunuhtluse kahjulikkust isiksuse arengule). Lood avaldati Postimehes 1910. aastal ning osa neist on uuesti ilmunud Sillaotsa artiklikogumikus „Kirg ja kavalus” (2012). Nende artiklite kiiluvees ilmusid samal aastal Postimehes Reichenbachi esimesed ilukirjanduslikud tekstid, laste psühholoogiat avavad „Eesel”, „Nali”, „Vale” ja „Hermann” (Sillaots 2009 [1939]: 68).

Marta Reichenbachi hoogne ühiskondlik elu algas 1907. aasta algul esperanto keele kursusel Tallinnas, millel osalemiseks oli 19-aastaselt neil tarvis ema luba. See saadi tänu nooremale vennale, kellega koos võeti keele õppimine ette: Sillaots (2009 [1939]: 77) meenutab, et ta tundis suurt vajadust elu järele väljaspool võrdlemisi kinnist kodu ning pidas emaga seetõttu pikaajalist sõdagi. Esperanto keele kursusel osalenutest moodustus peagi Tallinna esperantistide rühmitus, kus juba 20-aastane ehk tollases mõistes täisealine naine võis täie hääleõigusega osaleda. Sillaotsa (2009 [1939]: 80) sõnul oli tema esimene trükivalgust näinud tekst just esperanto keeles ja ilmus ajakirja Estlanda Esperantisto esimeses numbris 1908. aastal. Ei läinud kaua, kui Reichenbach astus karskusseltsi, Eestimaa Rahvahariduse Seltsi ja mitmesse teise rühmitusse. Hugo Raudsepp (2013: 143) mäletab Tallinna Rahvaharidusseltsist alguse saanud Tallinna Kirjandusseltsi iganädalastelt koosviibimistelt 1911. aastal hulka kirjandus- ja kultuuritegelasi, nimetades nende seas vaid kaht naist: Marie Underit ja Marta Sillaotsa. Seltsielu rikastas tublisti kinnisest kodust pääsenud noore neiu tutvusringkonda, sealhulgas inimestega, kes adusid tema kirjutamispotentsiaali ning mängisid rolli edasise mitmepositsioonilisuse kujunemisel. Reichenbach oli seltsitegevuses sageli just kirjutamist, sõnaseadmist nõudvatel ametikohtadel, nii märgati tema talenti ning õpetajatööst võrsunud huvi inimloomuse vastu, mida Sillaots kirjeldab nii:

Mingi eriline uudishimu teritas juba maast-madalast mu silma kaasinimeste omavahelise erinevuse ja üksikute indiviidide omapärasuste nägemiseks; üsna iseenesest

võrsus sellest üldisemat laadi uudishimust pedagoogi uudishimu selle vastu, kuidas ja miks olid erinevused ja omapärasused tekkinud. Ühes selle uue uudishimuga muutus ka minu huvi ilukirjanduse vastu; sündmustiku asemel hakkasin jälgima tegelasi, eeskätt aga üksikute tegelaste kujunemiskäiku. (Sillaots 2009 [1939]: 90)

Olles äsja suure kirega süvenenud kaasaegsetesse kasvatusteemadesse, lahkus Marta Reichenbach 1912. aastal koolist, tundes, et tal pole võimalik loetut ja õpitut igapäevatoos rakendada. Küll pidas ta vajalikuks omandatud teadmised raamatuks vormida. Ta asus koostama eksperimentaalse pedagoogika ja didaktika käsiraamatut, mille algus olevat selleks ajaks mustandina valmis olnud, kuid: „Elulooma ei pidanud sellest käsikirjast iialgi saama!” (Sillaots 2009 [1939]: 87) Võib arvata, et noorel, kaasaegsete kasvatussuundadega kursis ning õpilaste hulgas katsed läbi viinud õpetajal oli tõepoolest idealistlik soov koolis midagi muuta, ent see pörkas süsteemi jäikuse vastu ja võis põhjustada pettumust. (Nais)õpetaja roll meeste loodud koolistruktuuris kipub tänapäevalgi olema pigem säilitaja kui muutja oma (Kuurme 2011: 262), möödunud sajandi algul oli seda aga kindlasti. Arvatavasti sai noor õpetaja sellest aru ega soovinud niimoodi jätkata. Käsiraamatule kirjastaja leidmine aga ebaõnnestus (Sillaots 2009 [1939]: 103).

Kasvatuse ja psühholoogilise arengu huvid jäid Sillaotsa saatma tema hilisemas täiskasvanuile mõeldud kirjandusloominguski. Inimese kujunemine ja iseloomutüübid on teemad, mis tänu õpetajaametile köitsid Sillaotsa püsivalt ja millest sai tema elu eri tahke ühendav niit. Need teemad sobitusid hästi nii kirjaniku, ajakirjaniku, kriitiku kui ka tõlkija ametiga. Kirjavahetus kirjastustega (näiteks EKM EKLA, f 92, m 276:26, l 32) annab tunnistust, et Sillaotsast sai sõdadevahelise Eesti kirjandusmaastikul koguni laste- ja noortekirjanduse asjatundja, kellelt küsiti nõu, mida selles valdkonnas avaldada ja eesti keelde tõlkida.

Juhuse tahtel oli Reichenbach seltsitegevuses kohtunud „leHEMEHE ja muidu-tegelase” (Sillaots 2009 [1939]: 90), hilisema Eesti Vabariigi diplomaadi Eduard Virgoga, kes pidas vajalikuks noore naise sahtlisse kirjutatud elulooainelised jutud oma vastloodud kirjastuses Maa kaante vahele panna. Sillaotsa esimene raamat – esialgse pealkirjaga „Algajad elu näitelaval”, millest Virgo kärpe tulemusena säilis „Algajad”, alapealkirjaga „Elulookirjelduslised katsed” – ilmus 1912. aasta algul. 1913. aastal järgnes sama kirjastuse väljaandena omajagu laineid löönud jutustus „Anna Holm”, nende kahe vahele jääb „ühe naese päevaraamat” „Elga” Postimehe kirjastuselt. Naisprosaiste polnud toona just palju; algajal oli vaja tublisti julgust ja nutikustki.

Pseudonüümi Sillaots võttis Marta Reichenbach „pikkade peamurdmiste järele” (Sillaots 2009 [1939]: 90–91) kasutusele just 1912. aastal Sillaotsa sauna järgi Saarna-kõrves, kus ta ema oli lapsena elanud ning ta isegi end hästi tundnud (Sillaots 2009 [1939]: 68). Et noorte kunstnike Aleksander Uuritsa („Algajad”) ja Peet Areni („Anna Holm”) kujundatud raamatute kaantele sai just M. Sillaots, pole juhus ega pelgalt eesnime esitähena lühendamise tava. Nimelt kirjutas Sillaots 31. jaanuaril 1912 Virgole: „Mõnedel põhjustel ei taha mina ise „Algajaid” Tartu viia, mulle oleks armsam, kui Te ta otsekohe sinna saadate. [---] tahaks, et raamatu ilmumisel mitte

üleüldiselt tuttav ei oleks, et see naisterahva kirjutatud on, – et nimelt arvustusel see teada ei oleks. Või teatakse siin juba?” (EKM EKLA, f 155, m 3:7, l 3/3) Pseudonüümid – sageli humoorikad, mis ei jätnud kahtlust, et tegu on varjunimega – olid toonase kirjandus- ja ajakirjanduskultuuri osa. Naissoost kirjanikule võis see aga tähendada enamat: lootust leida kaitset stereotüüpi põlistavate, vahel misogüünsetegi arvamusalvade eest meeskriitikutel, mida Sillaots teadis karta. Seesuguse ohu teadvustamisest annab tunnistust tema mõtteavaldus L. Onerva „Murdjoonte” arvustusest 1912. aasta algul:

Meestesoo arvustajad mõõdavad naisterahva kirjutatud töösid harilikult sellesama mõõdupuuga, millega nad harjunud on meesterahvaste kirjutatud ilukirjanduslisi tooteid arvustama, arvavad naiskirjanikule koguni kõige suuremaks kiituseks, kui tema töödest ütelda võib, need olla niisugused, et raske on otsustada, kas nad mehe või naisterahva loodud on. (Reichenbach 1912: 36)

Kuid nagu alljärgnevas näha, jäi varjunime kaitsefunktsioon tõepoolest vaid lootuseks.

„Elgat” ei maini Sillaots mälestusteraamatus ega ole selle kohta midagi leida arhiivimaterjalide hulgast. Vähe on autori kommentaare ka „Algajate” ja „Anna Holmi” kohta. Ta on maininud vaid seda, et raamatute kujundus oli Virgo jaoks oluline ja sellele kulutati üsna palju ning et „Anna Holmi” olla peetud pamfletiks, millena see polnud mõeldud (Sillaots 2009 [1939]: 91). Kui Oskar Kruus vestles Sillaotsaga paar aastat enne tema surma, 1967. aastal, tuli „Anna Holm” jutuks. Autor olevat kinnitanud, et ta polnud soovinud kedagi solvata, ometi olevat seltskond ärevalt prototüüpe otsinud (Kruus 1971: 176).

Kriitika ei võtnud „Algajaid” ega „Anna Holmi” vastu kuigi entusiastlikult, aga ka mitte otsese põlgusega. Tollal ei lastud kirjanduslikke debüüte unustusse vajuda ning üldjuhul kajastati neid ajakirjanduses. Sillaotsa esimesed jutustused äratasid mitmekülgselt vastukaja (mees)kriitikult, kes enamasti leidsid seejuures võimaluse esitada vähemal või suuremal määral üldistusi naiskirjanduse kohta. Enamgi, sel ajal polnud peaaegu ühtegi meeskriitikut, kes oleks naiskirjandust arvustanud kontekstitundlikult ning ehk ka tasakaalukalt. Näiteks ajakirja Eesti Kirjandus veergudel said aastatel 1910–1915 ilukirjanduse (sealhulgas tõlkekirjanduse) arvustuste rubriigis sõna vaid kaks naist: Anna Haava paaril korral tõlkekriitikale vastamiseks ning Helmi Reiman Tuglase „Felix Ormussoni” vaagimiseks.

Karl Laos (1912: 198) kirjutab „Algajate” kohta, et karakterid pole kuigi usutavad, vaid naiivsed, ja võrdles neid vanade tuttavatega „enese lapsepõlve ajast”, Jenoveeva ja Helenega. Kolme noore naise, „Leeni”, „Eva” ja „Juta” portreesid ühendab arvustaja sõnusti „ühe õnnetu tütarlapse kurb saatus” (Laos 1912: 198). Nende, kohe arvustuse algul antud hinnangutega on raamat ainuüksi žanriliselt liigitatud väheväärtuslikuks sentimentaalkirjanduseks. Tegelasjuudest peab Laos (1912: 199–200) kõige nõrgemaks Evat, kelle juures küll positiivsena avaldub „Sillaotsa keele plastika”, ja kõige tugevamaks Jutat, kelle puhul aga „ühekülgne, kuiv harutamine pikapeale tüütavaks” muutub. „Algajates” kõlava puhaste tüüpide ideaaliga seoses lisab arvustaja, et Jutas

on Sillaots sellele kõige lähemale jõudnud. Positiivsena mainitakse Sillaotsa stiili, mis on siiski „pika peale väsitav, liig pedantlik, kange, kohati labane” (Laos 1912: 201).

„Algajaid” vaagis ka Anton Jürgenstein (A. J. 1912), kes oli oluliselt positiivsem. Ta pidas teost esimeseks kirjanduslikuks sündmuseks pärast Juhan Liivi „Varju” ja märkis koguni, et „nüüd pidi just üks naesterahvas, kes nende keele- ja luulemeistrite meelest alaväärtusline peab olema, tulema ja näitama, kui kõrgel tõsine rikas iseloom niisugustest keksijatest üle on”. Liivile aga tegevat Sillaotsa „kirjandusline ettevalmistus ja haridus” silmad ette. Üpris üksikasjaliku karakterite vaagimise lõpetuseks nendib Jürgenstein teose originaalsust ning arvab, et asjata on autor endale varjunime võtnud. „Tema võiks kartmata oma õige nimega kirjanduses üles astuda. Igaüks, kes meie uuemat kirjandust vähegi tähele on pannud, tunneb tema varjunime all kohe ära.” Nii oli autori soov tundmatuks jääda luhtunud.

Johannes Aavikut sidus Sillaotsaga elukestev suhtlus, mis puudutas peale teineteise tööde käsitlemise ka arutelusid keeleküsimuste ning muude ühiskondlike teemade üle. „Algajaid” arvustades köidab Aaviku (1912) tähelepanu esmalt alapealkiri „Elulookirjelduslised katsed”, millega kiskuvat autor „ta arvustajalt ta teravamad sõjariistad käest”, andes aimu „alandlikkusest ehk vahest ka ettevaatusest”. Nagu Laos, nii peab Aavikki tugevaimaks Juta kuju, Leeni ja Eva ent mõjuvad „igavalt ja tuimalt” ja on ehk huvitavad naislugejatele. „Meesterahvaste peale nad selle vastu suurt mõju ei avalda; selleks on nende laste- ja plika-psühologia ja iseloom liig vähe iseäralik ja tähelepanemise-väärt.” Meeste kirjandus on seega mõõdupuu ning meeslugejate tähelepanu köitmiseks on tarvis enam vaeva näha. Arvustaja leiab, et Juta lugu on „uuem, iseäralikum, huvitavam meie kirjanduses kui esimeses kahes jutus. Selles on „Juta” peaväärtus.”

„Anna Holmi” arvustas samuti Jürgenstein (1913). Sedapuhku on arvustuse toon „Algajate” omaga võrreldes jahedam. Jürgenstein (1913: 345) alustab lausega: „See on naise kirjutatud naistejutt” ja nendib, et „jutt heast kõnevoolust ja meeldivatest stseenidest hoolimata veidi igavavõitu lugeda on” (Jürgenstein 1913: 347). Ta lisab, et igavaks teevad loo just ümbruse ja inimeste üksikasjalik kujutamine, „mis natukene ülearu naiselik on”. Ka oletab Jürgenstein, et Sillaotsa iroonia naistegelaste suhtes on tingitud sellest, et ta ise on nende klatši hammasrataste vahele jäänud. Sellest aimub sajandeid püsinud arvamus, et naine suudab vaid enese kogemustest kirjutada (Kirss 2011: 35). Siiski möönab Jürgenstein, et „[j]utul on sisu ja läbikäiv mõte”, ning lõpetab arvamusega: „Praegusel mõtteahtral ja sõnaohtral ajal tuleb tööd tervitada, kus mõnigi positiivne mõte sees vilksatab, kuigi see mõte igakord ei tea kui algupärane ega ootamata ei ole” (Jürgenstein 1913: 347).

Tähelepanuväärne on A. H. Tammsaare (1914) kirjutis pealkirjaga „Midagi ilust ja „Anna Holmist””. Selle alguses mõtiskleb autor eesti kirjandusest üldiselt üpris nukras ja kriitilises toonis, nentides: „Meie kirjandusest võib ainult mõnda raamatut meele tuletada, kus ilutundlus edvistamisena, farssina ei tundu, vaid autorile omase osana” (Tammsaare 1914: 40). Samas möönab ta, et „ei leidnud „Anna Holmist” elu, elavat hinge. Selles teoses kordub autori puudus, mida juba tema varemاید töösid lugedes tundma pidid: mingisugune kuivus, teoretiseerimine, targutamine.” Veel mainib Tammsaare teose fragmentaarsust, ta toob küll välja kaasakiskuvad

looduskirjeldused, kuid isikute vaimuilmaga need sidet ei loo. „[P]alju intelligentlikku tööd” on arvustaja sõnul aga tehtud nii keele kui ka aine alal. Kõigi Sillaotsa teoste ühisosa, „vanainimeselik õpetav joon”, mis olla omane paljudele naiskirjanikele ja tulenevat naise emarolist, on kunstis tarbetu ja segab „maitsmist” (Tammisaare 1914: 41). Nii leiab Tammsaare (1914: 42), et kui jätkuks armastust ilma seejuures kohut mõistmata, „[s]iis oleks lootust, et ilukirjandus tõepoolest ilu teenistusse astub ja kunstiharuks saab, kus meid kõigepäält elu, elav vangistab”.

Aavik pühendab „Anna Holmi” käsitlema asudes terve lõigu Sillaotsa eelmisele raamatule, pidades vajalikuks sedastada, et kuigi „Algajate” lugusid iseloomustas kuivapoolne olek ja mahlatus, võtab ta uue üllitise ometi uudishimuga kätte (J. A. 1913: 1). Tuues mõlema teose ühisjoonena välja naisterahvastest peategelased, leiab Aavik, et Sillaots ei ole ainult „naiskirjanik, vaid ka naiste kirjanik”. Mõne „Anna Holmi” tegelaskuju kultuurihuvi, iseäranis Paul Bourget’ või Joris-Karl Huysmansi prantsuse keeles ettelugemine, ei tundu realistlik. Ometi annab naiste sügavamaid huve ebarealistlikuks pidav kriitik hoogu seltskonnakõmule, öeldes: „Kohalikud elanikud tunnevad kahtlemata mitmete nende tegelaste algkujud või need ära, kellelt „jooi” on laenatud” (J. A. 1913: 2). Teose peamine tugevus, aga ka nõrkus olevat „kirjeldustes ja üksikute momentide kujutustes”, mis on küll detailsed ja hoolikad, ent ka muudavad teose „üksikute piltide ja situatsioonide reaks” (J. A. 1913: 2).

Aavik võtab kokku, et vaatamata puudustele on „Sillaotsa teos huvitav raamat ja tähelepandav kirjanduslik uudis”, stiililiseltki üks paremaid, mis „viimasel ajal ilmunud” (J. A. 1913: 2). Keeleliselt on ta raamatuga samuti väga rahul ja lubab seda Eesti Kirjanduse veergudel just õigekeelsuse seisukohast edaspidi arvustada. Seda siiski ei sündinud. Eesti Kirjanduse 8. numbris 1913. aastal ilmus artikkel „Õigekeelsuslikud arvustused”, kus Aavik käsitleb kirjandusteoseid just sellest rakursist ning annab mõista, et sellele on oodata jätku (Aavik 1913a: 315), ent plaani luhtumise põhjusena võib näha sama aasta 11. numbris avaldatud õigekeelsusteemalist vaidlust Jaan Jõgeveri ja Aaviku vahel (vt Aavik 1913b). Tüliõun ei olnud küll eelmainitud „Õigekeelsuslikud arvustused”, kuid vaidlus annab aimu toimetuse liikmete vahelistest vastuoludest, mis jätkusid ka edaspidi. „Algajatest” ja „Anna Holmist” pole kordustrukke ilmunud. Seda on küllap muude võimalike tegurite kõrval tinginud teoste retseptatsioon, mis liigitas need naiste-, st väheväärtuslikuks kirjanduseks. Sillaotsa kirjandusse tulekut ei tervitatud just vaimustusega, vaid vaadeldi ajastu soolisest kontekstist lähtuvalt veidi üleoleva muigega, millega meeskriitikud andsid mõista, et las naisterahvas kirjutab, kui just peab, aga ülearu kaalu sel pole.

Erandina paistab silma Jürgensteini arvustus „Algajatele”: selles on soolist stereotüüpiseerimist vähem ning autorit on tunnustatud ainese originaalsuse eest. Kõigis mainitud arvustustes leiti kriitiliste märkuste kõrval ometi ka häid sõnu. Mitmel korral ette heidetud kuivust, pedantsust ja targutamist on seostatud autori õpetajaametiga.

1914. aastal ilmus Sillaotsal Postimehes avaldatud lugudest koosnev jutukogu „Lapsed. Kirjeldused laste elust” ning 1915. aasta maikuu kirjutas ta Aavikule, et sügisel peaks Maa kirjastuses välja tulema uus kogu (EKM EKLA, f 275, m 15:15, l 5/8). Seda siiski ei juhtunud – võib arvata, et raamatu väljaandmist kammitises sõda. Pole kindel, kas tegu oli sama koguga, mille Maa andis 1921. aastal välja „Kodu-

käijate” nime all, kuid nii võib arvata. Sellele järgnes pikem paus ilukirjanduses, järgmine Sillaotsa täiskasvanuile mõeldud romaan „Viiskümmend. Biograafiline visand” ilmus alles 1937. aastal. Egodokumentides napib andmeid selle kohta, millised võisid olla loomepausi täpsed (sh psühholoogilised) põhjused.

Küllap olid naiskirjaniku enesekriitika ja -tsensuur üldise suhtumise tingimustes tugevad ja karastunud. Julgust proosaloominguga välja tulla polnud XX sajandi teise kümnendi alguseks ilmutanud kuigi paljud naised. Kruusi (1971: 177) hinnangul oli Friedebert Tuglase kriitika „Kodukäijatele” viimane piisk, mis võttis Sillaotsalt tahte ilukirjandust luua. 1921. aasta kirjandusülevaates käsitleb Tuglas ühe lõigu jagu tõepoolest Sillaotsa teost, kirjeldades seda sõnadega „väikekodanlikud oludekirjeldused” (Tuglas 1935: 192) ja „sümpaatsed vested”, mis ometi „vaevalt kuigi suurt tähelepanu” äratavad (Tuglas 1935: 193). Kriitika pole väga terav, pigem rahulikult üleolev, ent autoril järelikult alaliselt meeles.

Toonast üldist suhtumist väljendabki kõnekalt Tuglas (1986: 8–9), kui ta kirjutab Aleksander Tassale 1914. aastal Pariisist: „Te teate ju, missugune kirjandus meil praegu moes on: n a i s t e kirjandus, Sillaots, Vuolijoki ja teised! Nii et ei maksa iga tahes publiku kohta mingeid illusioone hellitada.” Pisukese ironiana mõjub Juhan Luiga (1995: 311) täheldus 1916. aastal artiklis „Noor-Suomi – Eesti” Tuglase „Felix Ormussoni” teemal: „Teos algab meile tuttavas Metsanurga „Orjade” ja Sillaotsa seltskonna-satüürilises „rooskamise” toonis.”

Lisagem siia mõni katkend „Eesti biograafilisest leksikonist”, milles Sillaotsa kirje on koostanud Bernhard Linde:

S.-a ilukirjanduslik looming algab sisuliselt seotult tema õpetajategevusega laste elu vaatlustega; laste tärkava hingeelu arengu käsitlus moodustabki kirjaniku peaaegu kõigi kolme novellikogu kaaluvama osa. Sellelt alalt siirdus ta novellis „Anna Holm” seltskonna-elu arvustavale vaatlusele, kaldudes seejuures aga karikeerivale liialdusele, rikkudes seega oma realistliku teose usutavust ja väljendades suuri võnkumisi psühholoogilises kujutluses. (EBL 1926–1929: 475)

Edasi mainib Linde, et alates 1921. aastast on Sillaots peamiselt tegelema kirjanduskriitilise loominguga, loetledes uurimusi Vilde naistüüpidest, Kitzbergi ja Tammsaare loomingust, „milledes autor oma ainet kergelt käsitledes annab siiski päris ülevaatliku pildi kahest mainitud kirjanikust ja kokkuvõtte Ed. Wilde’ naiskujudest”. Leksikoni käsikirjas on seejärel ära toodud, et peamiselt kirjutab Sillaots nüüd lühemaid arvustusi (EKM EKLA, f 194, m 21:51, l 2/5). Lõpuks loetletakse mõned 1920. aastatel ilmunud tõlked (EBL 1926–1929: 475).

Küllap võib seesugusest, kord teravast, kord üleolevast suhtumisest otsida põhjusi Sillaotsa mitmepositsioonilisuse ahenemisele pea paarikümneks aastaks. Lootusrikkalt alustanud kirjanik pidi sõnaseadmisoskusele uusi väljundeid leidma. Sillaots, kes oli läbi elu paljude eesti kirjanikega isiklikult tuttav ja heades suhetes, kirjutab juba küpse literaadina 1936. aastal Karl August Hindreyle: „Üldiselt hoidun küll kirjanikest võimalikult eemale, – ei meeldi mulle see rahvas” (EKM EKLA, f 185, m 4:7, lk 1).

Õpetajast ja kirjanikust ajakirjanikuks

Kui haridusvaldkond polnud eneseteostust võimaldanud ja ilukirjanduse retseptioon oli näidanud karmi palet, siis millised olid end kirjutamisega teostada sooviva naise võimalused pisut üle saja aasta tagasi? Sillaotsa jaoks sai uueks võimaluseks ajakirjandus, mis andis suurema majandusliku kindluse kui ilukirjandus. Perioodikaväljaandeid oli piisavalt ning neis oli naisel võimalik kirjutada ilma kõrgendatud tähelepanu alla sattumata – kuulus ju toonase ajalehekultuuri hulka sageli anonüümsus.

1912. aastal lisandus Sillaotsa ellu vägagi viljakaks osutuv kirjanduskriitiku tegevus. Aasta lõpus said tal läbi loetud „kõik viimase kümne aasta jooksul ilmunud vähegi silmapaistvad ilukirjanduslikud teosed” (Sillaots 2009 [1939]: 91) ning nende põhjal valmis üle 30-leheküljeline kirjutis „Naine meie uuemas kirjanduses”, mille Sillaots saatis 1. veebruaril 1913 Postimehe „Vaatileja” toimetajale Johannes Aavikule (EKM EKLA, f 275, m 15:15, l 2/2), ent mis ilmus Eduard Virgo koostatud Postimehe kirjakogu „Oma maa” III köites 1913. aastal. Sellelaadsetele, tollal populaarsetele koguteostele tegi Sillaots pidevalt kaastööd. Näiteks mainib teda Hugo Raudsepp (2013: 147) kogumiku „Voog I” (1913) kaastöölisena. Raamatuarvustusigi oli Sillaots, siiski veel Reichenbachi nime all, juba kirjutatud: 1912. aastal ilmus Eesti Kirjanduse veergudel eelmainitud kirjutis L. Onerva novellikogust „Murdjooned”, mille oli eestindanud Virgo (vt Reichenbach 1912).

Raudsepp (2013: 147) ütleb Esimese maailmasõja eelse ajakirjanduspildi kohta järgmist: „Tallinna ajalehed, värsketest osäühisustest kantud, elasid suuri tõusupäevi ja nõudsid oma toimetuselike metelt mitte ainult sisutähtsust, vaid üsna kvalifitseeritud kirjutisi.” Nagu öeldud, oli Sillaots esmakordselt oma kirjutistega avalikkuse ette astunud just ajakirjanduse vahendusel, ent temast polnud saanud ajakirjanikku. Regulaarne ajakirjanduslik kaastöö algas 1913. aastal, kui ta sõlmis Päevalehe peatoimetaja Georg Eduard Luigaga kokkuleppe kirjutada vähemalt üks joonealune veste nädalas. Sellest sai midagi päevikusarnast, milles leidsid kajastamist nii avaliku elu tähtsündmused, nagu Estonia uue maja avamine (Sillaots 2009 [1939]: 94), kui ka isiklikud teemad, nagu kopsupõletiku põdemine 1914. aasta lõpupoolel (Sillaots 2009 [1939]: 97).

1914. aasta sügisel, juba maailmasõja päevil, hakkas Virgo välja andma piltidega nädalakirja Tallinna Kaja, mille toimetus asus koos Päevalehe ja Maa kirjastusega Karl Burmani projekteeritud moodsas hoones Suur-Tatari tänaval ning mida Raudsepp (2013: 145) nimetas koguni „kommunaks”. Seal toimus aktiivne suhtlus ning vilgas liikumine toimetuste ja kirjastuse vahel. Lisandus uusi tutvusi ja võimalusi. Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis on Virgo kogus säilinud Tallinna Kajale saadetud käsikirjad Marta Reichenbachilt (EKM EKLA, f 155, m 28:1), nii vaatlengi just seda väljaannet Sillaotsa ajakirjandusliku tegevuse näitena.

Tallinna Kaja toimetusega liitus Sillaots (2009 [1939]: 100) 1915. aastal, kui Virgo kutsus ta kirjutama vesteid rubriigis „Lenduri kirjad”. Lendur, kirjutiste autor, vaatab asju kõrgemalt ja näeb seega paremini üldpilti. Tegu oli päevakajaliste olustiku-kirjeldustega peamiselt sõjaaegsest Tartust, kuhu Sillaots oli 1915. aastal ajutiselt

elama asunud. Sellest ning Tallinna Kaja toimetajaks-kaastöötajaks hakkamisest annavad peale mälestusteraamatu tunnistust kirjad Aavikule (EKM EKLA, f 275, m 15:15, l 7/10). Vestete teemaderingi kuulusid näiteks sõjaaegne toidunappus (Lendur I-a 1915a: 607, 1915b: 654, 1915c: 686), elamispiindade puudus (Lendur I-a 1915b: 655), kultuurisündmused (Lendur I-a 1915d), Tallinna ja Tartu võrdlemine (Lendur I-a 1915c, 1915e; seda teeb Sillaots mitmel juhul ka kirjades Aavikule). Kirjutistes kasutatakse väljendeid „lendur mõistliku mehena” (Lendur I-a 1915b: 654) ja „Lendur on alandlik ja rahuarmastaja mees” (Lendur I-a 1915f: 671), andes seega lugejale mõista, mis soost on autor.

Tallinna Kajas ilmus Sillaotsa lugusid ka väljaspool seda rubriiki ning kuna toonase ajalehekultuuri juurde kuulusid autori nimeta, üksnes initsiaalide või varjunimega varustatud kirjutised, oleks ilma arhiivikäsikirjadeta nende autorsuse kindlaks tegemine keeruline või koguni võimatu. Näiteks kirjutab Tiit Piibehe (1915) nime taha varjuv Sillaots iroonilise loo pealkirjaga „Luulelik potpourri” (arhiivikäsikirjas ka alapealkirjaga „„Rosolje” ilmumata luuletustest”; EKM EKLA, f 155, m 28:1, l 124/1), mis on Sillaotsa kriitikutegevuse omapärane näide. Selles kritiseerib autor kevaditi ajalehetoiemusi ummistavaid algajaid luuletajaid, kes pakuvad oma töid avaldamiseks. Teravalt iroonilise kirjutise eesmärk näib olevat pärssida ülevoolavat loomeindu.¹

Sõna võtta tuli näiteks ka „Söömisesest” (vt „Söömise-taidur” 1915; arhiivikäsikiri EKM EKLA, f 155, m 28:1, l 212/1–212/20), mis ühena varaseimatest näidetest toob esile Sillaotsa püsiva huvi toidu vastu ning õpetab eestlasi kultuurselt sööma, propageerides läänest toona Eestisse levinud taimetoitlust. Mõlemal, nii Tiit Piibehe kui ka Söömise-taiduri nime all ilmunud lool on õpetlik-rahvaalgustuslik eesmärk, mis ühelt poolt kuulus ajakirjanduse juurde, teisalt oli Sillaotsale omane isiklike huvide ja kalduvuste tõttu.

Tallinna Kaja eluiga jäi lühikeseks. Tellijate puudusel tuli juba 1915. aasta detsembris see „Soome pildilehtede eeskujul suurte lootustega asutatud” väljaanne kinni panna (Sillaots 2009 [1939]: 103). Sillaots töötas sõja-aastatel ka telegraafiametnikuna,² kuid jätkas kaastöö tegemist erinevatele ajakirjandusväljannetele. Mõlemas ametis oli võimalik kätt elu pulsil hoida ning mõlemas oli kasu keelteoskusest.

Ajakirjanikuamet viis Sillaotsa sageli pöördeliste sündmuste keskmesse, olgu iseseisvuse algusajal Toompeal Saksa sõdurite esindajaid intervjuerides (Sillaots 2009 [1939]: 143) – Juhan Luiga pidas Sillaotsa koguni intervjuužanri algatajaks Eesti kultuuris (Sillaots 2009 [1939]: 103) – või maapäeva istungeid refereerides (Sillaots 2009 [1939]: 145). Sõjaaja kaastööst Tallinna Teatajale sai püsiv töö rahuajal,

¹ Kõrvalepõikena: 1918. aasta septembris kirjutas Sillaots Noor-Eesti kirjastusele, et tal koos lähemal ajal valmiva esseekoguga oleks umbes 70–80 luuletust kirjastusele pakkuda (EKM EKLA, f 92, m 276:26, l 1). Luuletuste saatus on teadmata ning näib, et trükkis pole neid kunagi avaldatud, samuti pole muis allikais selle žanri viljelemisele rohkem viiteid leidunud.

² Eesti Vabariigi 100. aastapäevaks loodud ETV lühifilmisarjas „Hetk ajaloos” on telegraafis aset leidnud pöördelisi iseseisvuseelseid sündmusi kirjeldav episood peaaegu täielikult kokku pandud Sillaotsa mälestusteraamatu põhjal, ehkki tema nime mainitakse üksnes pealeloetud tekstis, tiitritest seda ei leia.

kui Eduard Hubel (hiljem Sillaotsa õe Vanda Hildegardi abikaasa) kutsus Sillaotsa 1919. aasta lõpul sinna tööle – „välismaad” toimetama” (Sillaots 2009 [1939]: 148). Kui leht 1922. aastal hingusele läks, mõistis Sillaots, et aeg on küps selleks, et temast saaks „vabakirjanik” (Sillaots 2009 [1939]: 149). Päevakajalisus, ühiskonna aktuaalsete teemade kajastamine naasis pärast vaikuseaastaid Sillaotsa ilukirjanduslikku loomingusse, leides 1930-ndate lõpul väljundi naistega seotud teemasid käsitlevates romaanides „Viiskümmend. Biograafiline visand” (1937) ja „Neli saatust. Psühholoogiline varipilt” (1938).

Marta Sillaotsa ajakirjandusliku tegevuse juures on olulisim, et ühelt poolt sai ta sel moel jätkata kirjutava naisena ning teiselt poolt ei seadnud see teda rambivalgusse, avalikkuse silme ette, vaid võimaldas anonüümsust. Viimane pakkus muu hulgas naisele võimalust kirjutada sellest, mida muidu ajastu kontekstis naiste valdkondadeks ei peetud (nt sõjaga seotud teemad). Sillaotsa varjunimed Tallinna Kajas, nagu Tiit Piibeleht ja tollast olustikku arvestades ka Lendur, viitavad selgesti meessoole. Söömise-taidur ning initsiaalid M. R. ja M. S. jätavad soo küll lahtiseks, ent varju pakuvad sellegipoolest. Universaalsed omadused, tänu millele sai Sillaots ajakirjanduses hakkama, olid töökus, samuti keelte-, analüüsi- ja vaatlusoskus. Sillaotsa ajakirjandusaegade töökoormus pidi olema küllaltki aukartustäratav: paralleelselt tuli kirjutada mitmele väljaandele ajakirjanduslikke tekste, vähemalt algul tegelda omaloominguga ning sõja-aastatel telegraafis ametis olla. Usun, et hilisemas elus just tõlkijana esile tulnud suur töövõime oli ajakirjandusliku tegevusega süvenenud. Alahinnata ei tasuks ka sellega seotud kokkupuuteid paljude inimestega. Just ajakirjandus andis noorele literaadile võimaluse jõuda oma elus uue tahuni: 1915. aastal avaldati Tallinna Kajas Sillaotsa esimene täismahus ilukirjandusteose tõlge.

Õpetajast, kirjanikust ja ajakirjanikust tõlkijaks

Marta Sillaotsa esimeste tõlgete kohta on erinevaid andmeid. Ilmumisajana on mainitud nii 1907. aastat (Teder 1967: 794), mille puhul võib tegu olla esimese trükis avaldatud esperantokeelse tekstiga (Sillaotsa väitel ilmus see küll 1908), kui ka aastat 1909 (Krusten 1967: 297), mis arvatavasti osutab ajakirjanduses nimeta ilmunud ja seepärast praegu raskesti tuvastatavatele tõlkemugandustele. Sillaots (2009 [1939]: 100) kinnitab, et tema esimene täismahus kirjandusteose tõlge – Edgar Wallace'i põnevuslugu „Four Just Men”, eestikeelse pealkirjaga „Nelja kohus” – ilmus järjestutuna nädalakirjas Tallinna Kaja 1915. aasta sügisel. Ülesande oli andnud toimetaja Virgo, kes oli noorpõlves merd sõitnud ning seetõttu mõistis inglise keelt (Adson 2017: 124) ja võimalik, et oli kursis angloameerika kirjandusega.

Angloameerika kirjandus ei olnud tollases Eesti kultuuris just ülearu tuttav. Inglise keeleruumi astumise algaegadena nimetab Anne Lange (2009: 151) Eesti Vabariigi perioodi 1918–1940, ent mõistagi ei toimunud see järsult. Inglise keelest tõlkimine oli alanud varem. Näiteks avaldati perioodil 1910–1919 Eestis 60 inglise ja ameerika kirjanduse tõlget, mis moodustas kogu tõlkemahust 10,2% (Möldre 2012: 92). Siinkohal on tarvis silmas pidada, et perioodikas avaldatud tõlked ei kajastu

selles, võimalik et samuti ebatäpse statistikas. Ajalehe jaoks oli järjeutu formaat aga üks tõhusaid turundusnippe ning põnevusjutud, mille uut osa oodati, sobisid sellega suurepäraselt. On teada, et Eesti Vabariigis sai Wallace'ist üks populaarsemaid autoreid: ühtekokku tõlgiti tollal 24 tema teost (Lange 2009: 152). Sillaotsagi tõlge sillutas teed sellele populaarsusele.

Sillaotsa inglise keele tundmisest kui iseõpitud oskusest on kõnelnud Oskar Kruus (1971: 172) ning seda kinnitab Sillaotsa mälestusteraamat, milles pole juttu inglise keele omandamisest kursustel – kooliprogrammi see tollal ei kuulunud. Sillaots on elu jooksul tõlkinud inglise keelest kokku 3834 lehekülge (Lange 2009: 155), sealhulgas üksjagu maailmaklassikat. Esimene inglise-eesti sõnaraamat oli olemas 1910. aastast (Mits 2012: 82).

Wallace'i põnevusloo tõlge ilmus 1915. aastal nädalakirja 16 numbris (Wallace 1915), ilma et selle juures oleks märges „inglise keelest”, ehkki varem oli Tallinna Kajas ka vahenduse lähtekeelele osutatud. „Nelja kohtu” eestinduse analüüs, millel ma siinkohal pikemalt ei peatu, seab kahtluse alla inglise lähtekeele ja annab alust arvata, et tegu on kaudtõlkega vene keele vahendusel. Sillaots ei kõnele mälestustes sellest täpsemalt. Kaudtõlget oli hakatud ka eesti kultuuriruumis juba hukka mõistma – seda kinnitavad selle perioodi tõlkearvustused (nt Eisen 1914: 16), seega poleks Sillaots ilmselt tahtnud seda teemat avalikult puudutada. Jerome K. Jerome'i „Kolm meest paadis (koerast rääkimata)” tõlke tegi Sillaots 1923. aastal juba inglise keelest.

Vaadeldud ajajärgul oli Sillaotsa kõrval teisigi tõlkivaid naisi, näiteks Anna Haava, Anna Prants, Emilia Linde, Leeni Ploompuu ja Linda Jürmann. Kui kirjutaja Albert Org 1920-ndate algul otsustas hakata välja andma väärt tõlkekirjandust, kaasas ta sellesse missiooni mitmeid tuntud eesti kirjanikke, kes olid varem tõlkinud (Sillaots 2009 [1939]: 150–151). Sealtpäele sai tõlkimine Sillaotsale nauditavaks püsistegevuseks.

Sillaotsa esimene tõlge oli seega ajakirjanikutöö ning toonasesse ajakirjanduspilti sobituv järjejutuna ilmunud põnevuslugu. Tõlkija nimi, nagu Sillaotsagi puhul, jäi ajakirjandustõlgetes enamasti märkimata. Ehkki Wallace'i jutustuse eestindus on konarlik ja kannab kiirustamise märke, avastas Sillaots selle kaudu küllap veel ühe loomeväljundi – järjekordse mitmepositsioonilisuse tahu, mis pakkus eneseteostust ning võis aidata majanduslikult toime tulla. Samuti jäi tõlkija üldjuhul avalikkuse eest varju – seegi võis rahulikule, tasakaalukale ja tagasihoidlikule Sillaotsale sümpatiseerida.

Majanduslik toimetulek

Mitmepositsioonilisuse väljakujunemine kultuurimaastikul võib kirjutava loov-inimese jaoks olla seotud sellest elatumise võimalikkusega. Sillaotsa majandusliku toimetuleku aspekti vaatlemisel tuleb tugineda peamiselt arhiiviallikatele, mis annavad tunnistust, et pahatihti oli keeruline ots otsaga välja tulla. Mitmel positsioonil tegutsemine andis muidugi suurema lootuse riske maandada. Sillaots oli esimesest

töökohast alates olnud oma sissetulekuga abiks pere toitmisel, olgu vanematekodus või juba abielus olles. Näib, et see oli tema jaoks loomulik vastutus, millele ta pole trükiallikais enamasti tähelepanu juhtinud. Ebastabiilses vabakutselise põlves tähendas see aga pidevat suurt töökoormust. Sellele vaatamata tuli tal väljateenitud tasu tööandjalt sagedasti kätte nõuda, kui asjaomased seda piisaval määral või õigeaegselt teha ei suutnud. Võib arvata, et lihtne polnud ei see ega ettemaksu küsimine, mida samuti teha tuli.

Kui tuua näiteid siin vaadeldud varasemast perioodist, siis kõnelevad mainitud probleemidest kirjad Eduard Virgole, mis puudutavad nii esimesi Maa kirjastuses välja antud teoseid kui ka Tallinna Kaja kaastööd. 1912. aasta juulis kirjutas Sillaots: „Vahest on võimalik ülejäänud osa Algajate honorarist mulle nüüd välja maksta? Tarvitan raha lähemal ajal.” (EKM EKLA, f 155, m 3:7, l 7/9) 1915. aastal tuletas ta meelde, et tal on Tallinna Kajas ilmunud asjade eest umbes kümme rubla saada. „Kui viimases N-is ilmunud „Mat. Kõrge” hinna sinna juurde arvame, teeb see kokku rublat viisist.” Ja lisab, et „pühade eel on raha tarvis.” (EKM EKLA f 155, m 3:7, l 14/21)

Veidi hiljem tekkis probleeme Noor-Eesti kirjastusega, mis avaldas nii Sillaotsa tõlkeid kui ka kriitikat ning mille likviidsusraskustest on olnud mujalgi juttu. Sillaotsa aga üllatas kirjastus vähemalt ühel korral meeldivalt: „Avanssi poleks ma teilt kuidagi oodata teadnud. Pean seeläbi oma kohuseks teile südamlikku tänu avaldada.” (EKM EKLA, f 92, m 276:26, l 14)

Kindlaid rahasummasid on kirjades talletatud üsna vähe, nii pole võimalik välja selgitada, milline mitmepositsioonilisuse valdkond oli tasuvaim. Sõdadevahelise vabariigi kestel oli küll paremaid aegu, mil õnnestus ehitada Nõmmele maja, ometi ei aidanud sageli ka mitmikelu majanduslikult toime tulla: rahamured saatsid Sillaotsa elu lõpuni.

Kokkuvõtteks

Isiku erinevate tegevusvaldkondade terviklik käsitlemine mitmepositsioonilisusena on päevakorda kerkinud tõlketeaduses. See on mõistetav, sest just ilukirjanduse tõlkijad on sageli need, kel ameteid ja tegevusalasid tahes-tahtmata rohkem kui üks. Ent ühiskonnaga erialase suhestumise viisid puudutavad inimelu tervikuna, seega võib mitmepositsioonilisuse termini kaudu vaadelda tõlkija tegevust ka teistes kultuurivaldkondades.

Mitmepositsioonilisus kujuneb välja isiksuseomaduste, võimete, hariduse ja muude aspektide ning ajastu ühiskondlike ja sooliselt tingitud võimaluste põimumises. Nii oli see ka Marta Sillaotsa puhul. Ometi otsustas ta 1912. aastal loobuda püsipalka andnud õpetajaametist ning suunduda kirjandusmaastiku tõmbetuultesse. See avas uue väljapääsu – kirjutava naise oma. XX sajandi alguskümnenditel kujunenud erialaste tahkude juurde jäi Sillaots rohkem või vähem kogu eluks. Suurim muutus tõi kaasa ilukirjandusloomingu varjusurma pea paarikümneks aastaks. Selle asemele tuli esialgu otsida uusi väljundeid.

Nii on Sillaotsa mitmikelu määranud ka XX sajandi alguse Eesti kirev ajakirjandusmaastik. Just perioodikas kajastusid tema pedagoogilised huvid ja ilmusid esimesed ilukirjanduslikud katsetused. Toimetajaametis olles võimaldas ajakirjandus tal lihvida oma vaatlus- ja sõnaseadmisoskust, ent kirjutas ette ka päevakajalisi või rahvahariduslikke teemasid. Oluline on, et perioodika tagas vajadusel anonüümsuse. Sedakaudu sai Sillaots turvaliselt katsetada uusi loomingulise eneseväljenduse viise, eeskätt tõlkimist. Ajakirjanduslik tegevus rikastas tutvusringkonda ja võimalusi, samuti süvendas loomupärast töökust ning sotsiaalset tundlikkust aktuaalsete teemade suhtes, mis kajastusid ka Sillaotsa hilisemas (ilukirjandus)loomingus.

Sillaotsa mitmekülgses tegevuses avaldunud meelisteemad kippusid kanduma ühest valdkonnast teise. Tema huviga isiksuse kujunemise ja pedagoogika vastu kaasnes (laste)psühholoogia teema jõudmine ajakirjandusse ja samuti tema ilukirjanduslikku loomingusse. Sillaotsast sai lastekirjanduse spetsialist, kelle poole pöörduti nõu saamiseks ja otsuste tegemiseks.

Omaeluloolistes allikates ei kirjuta Sillaots kuigi palju naisliteraadiks olemisest või üldisemalt „naisusest” (Sillaots 2009 [1939]: 153). Küll aga lahkas Sillaots sookaaslaste ühiskondlikke probleeme algupärasel ilukirjanduslikus loomingus: varasematest teostest „Algajates” ja „Anna Holmis”, hilisemast perioodist romaanides „Viiskümmend” ja „Neli saatust”. Meeskriitikud aga sidusid Sillaotsa kui alustava kirjaniku (tema tausta tundnuina) õpetajaametiga ja toitsid stereotüüpi naiskirjanikust, kes on võimeline peegeldama vaid oma elu ja kogemusi (Kirss 2011: 35). Tema teosed liigitati naiskirjanduseks kui väheväärtuslikuks ja mitte tõsiselt võetavaks. Samuti tõi debüütteoste temaatika Sillaotsale hilisemaid pakkumisi naistegelaste ja -teemade kirjanduslikuks analüüsimiseks. Just naistegelased on Sillaotsa kirjanduskriitilise huvi keskmes algusest lõpuni.

Sillaotsa autoriteetne positsioon sõdadevahelise Eesti kultuuripildis põhines usutavasti just varakult väljakujunenud aktiivsel mitmepositsioonilisel elul. Kui ka kirjanikuleib käest libises, oli ta tänu pedagoogilistele kirjutistele ja ajakirjanikutööle juba tuntud ja sedakaudu sai leida uusi võimalusi. Vabakutselise põlv sai teoks siiski alles pärast esimesi kirjanduslikke katsetusi, 1922. aastal – küllap oli ta, vähenõudlik inimene, siis toimetulekus kindel, kuna eneseteostuse võimalusi oli rohkem kui üks. Olles nii kirjanik, kriitik kui ka tõlkija, mõistis ta ühtviisi kirjanikke, kriitiku ja tõlkijaid ning suutis end oma kogemuse najal panna eri positsioonidesse – see peegeldus hilisema viljaka kriitiku tasakaalukas ja rahulikus arvustamistiilis.

Loodetavasti aitab Marta Sillaotsa varase elu mitmetahulise, selle põhjuste ja omavaheliste seoste esiletoomine mõista paremini tema kohta eesti kultuuriloos ning annab ühe inimese lähivaate kaudu täpsema ja terviklikuma pildi tema kaasaja ühiskonnast.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

- f 92, m 276:26. O/ü „Noor-Eesti” käsikirjad. Kirjad Marta Sillaots-Rannat'ilt. 06.09.1918–04.01.1938.
- f 155, m 3:7. Marta Reichenbach'i kirjad Eduard Virgo'le. 22.05.1953–03.07.1954.
- f 155, m 28:1. Eduard Virgo. „Tallinna Kaja” käsikirjad Marta Reichenbach'ilt (Marta Sillaots). 1915.
- f 185, m 4:7. Karl August Hindrey. Marta Sillaots. 16.03.1936.
- f 194, m 21:51. „Eesti Biograafiline Leksikon” (EBL). Marta Sillaots (Reichenbach). 11.03.1927–20.06.1928.
- f 275, m 15:15. Marta Sillaots-Reichenbach'i kirjad Johannes Aavik'ule. 16.12.1912–23.10.1916.

KIRJANDUS

- A. J. [Anton Jürgenstein] 1912.** M. Sillaots. Algajad. – Postimees 29. III (11. IV), lk 5.
- Aavik, Johannes 1912.** Kirjandus. M. Sillaots. Algajad. – Tallinna Teataja 11. (24.) IV, lk 2.
- Aavik, Johannes 1913a.** Õigekeelsuslikud arvustused. – Eesti Kirjandus, nr 8, lk 315–319.
- Aavik, Johannes 1913b.** Eesti õigekeelsuse ja keele ilu küsimus. Vastuseletuseks hra Jõgeverile. – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 422–427.
- Adson, Artur 2017.** Siuru-raamat. Tallinn: Tänapäev.
- Dekker, Rudolf 2002.** *Jacquer Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History.* – *Memoria y Civilización*, nr 5, lk 13–37. <https://doi.org/10.15581/001.5.33803>
- EBL 1926–1929** = Eesti biograafiline leksikon. (Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetused II. *Academiae Societatis Historicae scripta II. Estonia.*) Peatoim A. R. Cederberg. Toim Henrik Koppel, Johan Köpp, Andrus Saareste, Peeter Treiberg, Friedebert Tuglas, Richard Kleis. Tartu: K./Ü. Loodus.
- Eisen, Matthias Johann 1914.** Anderseni muinasjutud I. Eesti keelde Anna Haava. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 16–17.
- Gielen, Katiliina 2012.** Marta Sillaotsa eksplitsiitne ja implitsiitne tõlkepoetika. – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 9–10, lk 104–117. <https://doi.org/10.7592/methis.v7i9/10.571>
- Guzmán, María Constanza 2020.** (re)Visiting the translator's archive: Toward a genealogy of translation in the Americas. – *Palimpsestes*, nr 34, lk 45–58. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.5538>
- J. A. [Johannes Aavik] 1913.** Kirjandus. M. Sillaots. Anna Holm. – Postimees 13. (26.) VI, lk 1–2.
- Jürgenstein, Anton 1913.** M. Sillaots. Anna Holm. – Eesti Kirjandus, nr 9, lk 345–347.
- Kaal, Alma 1937.** Mõnest iseloomulikust joonest Marta Sillaotsa tegevuses. (Tema 50-nda sünnipäeva puhul.) – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 227–234.
- Kirss, Tiina 2011.** Kõverpeeglist uute prillideni: soouurimus ja kirjandus. – Sissejuhatus soouuringutesse. Toim Raili Marling. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 35–56.
- Krusten, Reet 1967.** Marta Sillaots kaheksakümnendal künnisel. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 295–297.
- Kruus, Oskar 1971.** Pilguheit ühe virga naise teele ja tööle. – O. Kruus, Naine hanesulega. Kirjutisi naiskirjanikest. Tallinn: Eesti Raamat, lk 171–183.
- Kuningas, Oskar 1987.** Mälestuspilte Marta Sillaotsast. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 309–312.

- Kuurme, Tiit** 2011. Haridus, kasvatus ja sugupool. – Sissejuhatus soouuringutesse. Toim Raili Marling. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 238–273.
- Lange, Anne** 2009. Otse predestineerit. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 3, lk 151–156.
- Laos, Karl** 1912. M. Sillaots. Algajad. – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 198–201.
- Lendur I-a [Marta Sillaots]** 1915a. Ei ole ja on. – Tallinna Kaja 26. IX, nr 38, lk 607–608.
- Lendur I-a [Marta Sillaots]** 1915b. Lendur Tartus. – Tallinna Kaja 17. X, nr 41, lk 654–655.
- Lendur I-a [Marta Sillaots]** 1915c. Kõiksugu ilma asjust, peaaajalikult Tartu asjust. – Tallinna Kaja 31. X, nr 43, lk 686–687.
- Lendur I-a [Marta Sillaots]** 1915d. Austeli peal. – Tallinna Kaja 29. VIII, nr 34, lk 543.
- Lendur I-a [Marta Sillaots]** 1915e. Lendur Tallinnas. – Tallinna Kaja 28. XI, nr 47, lk 752.
- Lendur I-a [Marta Sillaots]** 1915f. Talve tulekul. – Tallinna Kaja 24. X, nr 42, lk 671–672.
- Luiga, Juhani** 1995. Noor-Suomi – Eesti. – J. Luiga, Mäss ja meelegaigus. (Eesti mõttelugu 1.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 274–318.
- Meylaerts, Reine** 2013. The multiple lives of translators. – TTR (Traduction, terminologie, rédaction), kd 26, nr 2, lk 103–128. <https://doi.org/10.7202/1037134ar>
- Mits, Krista** 2012. Pilk ingliskeelse kirjanduse tõlgetele 18. sajandi lõpust 20. sajandi algusveerandini. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 9–10, lk 70–87. <https://doi.org/10.7592/methis.v7i9/10.569>
- Möldre, Aile** 2012. Ilukirjanduse tõlked 20. sajandi esimese poole Eesti ja Soome raamatutoodangus (1900–1940). – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 9–10, lk 88–103. <https://doi.org/10.7592/methis.v7i9/10.570>
- Nora, Pierre** 1996 [1984]. Realms of Memory: Rethinking the French Past. New York: Columbia University Press.
- Piibleht, Tiit [Marta Sillaots]** 1915. Luulelik potpourri. – Tallinna Kaja 15. VIII, nr 32, lk 506–509.
- Raudsepp, Hugo** 2013. Mait Metsanurk ja tema aeg. Ühe vaimuse kroonika kaasaegse sulest. Tartu: Ilmamaa.
- Reichenbach, Marta** 1912. L. Onerva. Murdjooned. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 36–39.
- Saluäär, Anu** 1987. Marta Sillaots 1887–1969. – Looming, nr 5, lk 672–681.
- Saluäär, Anu** 2009. Kirjutav eesti naine. – M. Sillaots, Sealpool künniseid. Tagasivaade. Loomingu Raamatukogu, nr 31–34. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 155–172.
- Saluäär Anu** 2013. Kirg ja kavalus? – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 63–65.
- Schlager, Daniela** 2021. Translator's multipositionality, teloi and goals: The case of Harriet Martineau. – Literary Translator Studies. Toim Klaus Kaindl, Waltraud Kolb, D. Schlager. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 199–314. <https://doi.org/10.1075/btl.156.10sch>
- Sillaots, Marta** 2009 [1939]. Sealpool künniseid. Tagasivaade. – Loomingu Raamatukogu, nr 31–34. Tallinn: SA Kultuurileht.
- Sillaots, Marta** 2012. Kirg ja kavalus. (Eesti mõttelugu 104.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa.
- „Söömise-taidur“ [Marta Sillaots]** 1915. Söömisesest. Vaatlused ja näpunäited. – Tallinna Kaja 10. X, nr 40, lk 637–639.
- Sütiste, Elin** 2012. Tõlkelugu ja kultuurimälu. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 9–10, lk 152–162. <https://doi.org/10.7592/methis.v7i9/10.574>
- Tammsaare, A. H.** 1914. Midagi ilust ja „Anna Holmist“. – Vaba Sõna, nr 1, lk 39–42.
- Teder, Eerik** 1967. Marta Sillaots 80-aastane. – Looming, nr 5, lk 794–795.

Tuglas, Friedebert 1935. Eesti kirjandus 1921. – F. Tuglas, *Kriitika* IV. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, lk 162–223.

Tuglas, Friedebert 1986. Valik kirju. Koost August Eelmäe. – Loomingu Raamatukogu, nr 1–2.

Wallace, Edgar 1915. Nelja kohus. – Tallinna Kaja 22. VIII, nr 33, lk 525–527; 29. VIII, nr 34, lk 538–541; 5. IX, nr 35, lk 557–559; 12. IX, nr 36, lk 566–569; 19. IX, nr 37, lk 588–591; 26. IX, nr 38, lk 602–607; 3. X, nr 39, lk 620–623; 10. X, nr 40, lk 634–636; 17. X, nr 41, lk 651–653; 24. X, nr 42, lk 669–671; 31. X, nr 43, lk 684–686; 7. XI, nr 44, lk 702–704; 14. XI, nr 45, lk 714–719; 21. XI, nr 46, lk 730–733; 28. XI, nr 47, lk 750–752; 5. XII, nr 48, lk 762–768.

Külliki Steinberg (sünd 1970), MA, Tartu Ülikooli maailma keelte ja kultuuride instituudi tõlkeloo ja tõlkija-uuringute doktorant (Lossi 3, 51003 Tartu), kulliki.steinberg@ut.ee

The multipositionality of Marta Sillaots in the first decades of the 20th century

Keywords: translation history, translator studies, multipositionality, gender

The perspective of multipositionality as a means of taking a holistic approach to a person's multiple lives, i.e. to their different professional fields of activity, has been used to a great effect in translation (including translator) studies. This article explores the feasibility of adapting this concept to the Estonian literary context by looking at the case of Marta Sillaots (1887–1969), known to the wider public mostly as a translator and critic. Less known is her work as a teacher, journalist, and an author of not just children's stories, but of adult prose, too.

It was primarily the archival sources which demonstrated that Sillaots' literary and non-literary activities at the start of her career, in the first decades of the 20th century, took several interrelated forms with transferred interests and shifting authority from one field of activity to another. An exploration of Sillaots' multiple lives unveils a young woman's professional literary aspirations in their complex, intertwined nature, and reveals her means of survival within the restrictions, conventions and limitations of the largely patriarchal early 20th century Estonian literary landscape.

Külliki Steinberg (b. 1970), MA, University of Tartu, Doctoral Student in Translation History and Translator Studies at the Institute of Foreign Languages and Cultures (Lossi 3, 51003 Tartu), kulliki.steinberg@ut.ee